

сельского хозяйства стали важной составляющей развернутой программы интенсификации отрасли, принятой пленумом ЦК партии в феврале 1964 г. [10, 380–390, 399–405].

Основным условием интенсивного ведения животноводства называлось обеспечение скота разнообразными и полноценными кормами. Укрепить кормовую базу планировалось путём расширения посевов и повышения урожайности кукурузы, гороха, сахарной свеклы и других культур, расширения промышленного производства комбинированных кормов, а также за счёт более рационального использования лугов и пастбищ. Питательность кормов должны были повысить химические добавки. Подъём животноводства связывался также с организацией рационального кормления и содержания скота, применением наиболее прогрессивных методов откорма и нагула животных, улучшением их породности. Планировалось значительно укрупнить животноводческие фермы и усилить их специализацию, что позволит снизить себестоимость продукции. В первую очередь такую работу намечалось завершить в птицеводстве [10, 407–409].

Таким образом, бюрократический диктат в такой сложной отрасли, как животноводство, доказал свою неэффективность. Ставка была сделана на интенсивные методы увеличения объёмов сельхозпроизводства.

1. Зеленин И.Е. *Аграрная политика Н.С. Хрущёва и сельское хозяйство*. – М., 2001.

2. *Директивы КПСС и советского правительства по хозяйственным вопросам (1917–1957)*. – М., 1958. – Т. 4.

3. *Сельское хозяйство СССР: Стат. сб.* – М., 1960.

4. *Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ)*. – Ф. 5. – Оп. 24. – Д. 205.

5. Хрущёв Н.С. *Строительство коммунизма в СССР и развитие сельского хозяйства*. – М., 1962. – Т. 2.

6. *Сельское хозяйство СССР: Стат. сб.* – М., 1971.

7. *Народное хозяйство Омской области: Стат. сб.* – Омск, 1969.

8. *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.)*. – М., 1968. – Т. 4.

9. *Правда*. 1962. 1 июня.

10. *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Изд. 9-е.* – М., 1985. – Т. 10.

О.А. Білик

ДИСКРЕЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1920-Х РР.

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку України саме фіскальна політика держави визначає характер та мету податкової системи, яка передусім має забезпечити фінансування видатків держави необхідними ресурсами. Історично склалось так, що в економічній думці вчені розрізняють два рівні фіскальної політики. Перший – дискреційна фіскальна політика, тобто система заходів, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо державного бюджету. Другий – недискреційна фіскальна політика або автоматична фіскальна політика, за якої бюджетний дефіцит та бюджетний надлишок виникають автоматично,

внаслідок дії автоматичних стабілізаторів економіки. У період становлення радянського суспільства саме фіскальна політика з усім її розмаїттям заходів дала можливість збудувати Соціалістичну Радянську імперію. Тому не випадковим, на наш погляд, є звернення до питання дискреційного характеру податкової системи на селі, зокрема, тих її особливостей, які стосуються українського селянства, оскільки останнє завжди займало провідні позиції в соціальній структурі СРСР. Науковий інтерес до окресленої теми зумовлений відсутністю конкретних робіт, у яких би з'ясовувалося це питання. З огляду на це автор статті ставить за мету дослідити характер податкової системи, яка діяла в українському селі у першій половині 20-х рр. ХХ ст.

Частково окреслена тема вже мала місце в роботах ряду сучасних дослідників, зокрема, В. Данеленка [2], С. Корновенка [11], Н. Тепцова [18], А. Толкушина [19].

Господарська розруха, яка була спричинена тривалими війнами, нестійкою валютою, що породила інфляцію, стрибки цін та спекуляцію, відсутність торгівельного обігу, а також необхідність організації нового податкового апарату наштовхнули на думку радянську владу поряд із недосконалими й мало результативними в умовах 20-х рр. ХХ ст. видів прямого оподаткування широко застосувати систему додаткових стягнень та повинностей. 21 березня 1921 р. було прийнято Декрет „Про заміну розкладки продовольчим податком”, а 28 березня прийнято Декрет РНК про розмір продовольчого податку на 1921 – 1922 рр. Наголошувалося, що обсяг податку зменшився порівняно з оподаткуванням по розверстці, і в подальшому його загальна сума „повинна бути постійно зменшувана по мірі того, як відновлення транспорту і промисловості дозволить Радянській владі отримувати продукти сільського господарства в обмін на фабрично-заводські та кустарні продукти”.

Відповідно до рішень X з'їзду, продподаток встановлювався в розмірі 117 млн. пуд, тобто був значно меншим за продрозкладку, визначену на 1920 – 1921 рр. (160 млн. пуд.). Проте, як свідчать джерела, в Україні, на відміну від інших радянських республік, надалі продовжувала діяти продрозкладка [11, 54]. Лише 27 березня 1921 р. ЦВК та РНК УСРР прийняли спеціальне звернення до селян республіки з приводу заміни продрозверстки продподатком. 29 березня 1921 року РНК УСРР видав Декрет „Про натуральний податок на зернові продукти”. Селяни, які виконали продрозкладку з урожаю 1920 року, могли вільно розпоряджатися своєю продукцією. По чотирьох губерніях, які мали найбільший відсоток виконання продрозкладки, залишок заборгованості списувався [11, 54]. Реально вже під час жнив 1921 р. стало очевидним, що продподаток на зерно виявився більшим за минулорічну продрозкладку. Разом із цим, урожай зернових в Україні 1921 р. становив 277 млн. пуд, що було удвічі менше, порівняно із 1920 р. – 513,5 млн. пуд [15, 147].

Відповідно до постанови „Про натуральний податок на хліб, картоплю і олійне насіння”, загальна сума податку становила 126 млн. пуд зерна замість 180 млн. пуд, згідно із розкладкою [7, 265]; річний натуральний податок м'ясом складав 2,4 млн. пуд замість 6,54 млн. за розкладкою [7, 361]. Рештою продукції селяни могли розпоряджатись за власним

бажанням: „Всі залишки зерна, овочів і фуражу, м'яса, молочних продуктів і сировинних, що залишаються в господарстві, після виплати продподатку є повною власністю господаря, яку ніхто не може забрати” [7, 363].

Характерною рисою податкової системи було те, що, розпочинаючи свій господарський рік, селянин не знав всієї суми податку, яку йому потрібно було сплатити, а це вносило невизначеність у хід податкової кампанії. „Не дивлячись на швидкість, з якою видавалися декрети та інструкції, постанови ВЦВК про те, щоб закон про податок був надрукований повністю до початку весняних польових робіт, щоб селяни знали про розміри своїх зобов'язань, це не було зроблено. Більшість розпоряджень були розроблені та побачили світ в ході вилучення податків і внесли розлад в попередній план на місцях. Така поспішність в розробці законодавства відобразилась і на самій системі податкової політики” [3, 28-29].

Незмінним в новій системі місцевих податків залишалася чисельність, дрібність, навіть дріб'язковість податків. Кожен продукт мав свій термін сплати, що порушувало єдність податкової системи. Отже, незважаючи на прогресивність нової системи оподаткування та меншу кількість продподаткової норми за продрозкладку, виконати її було дуже складно.

Поряд із продподатком, селянин сплачував: загальногромадянський, подвірно-грошовий, трудгужподаток, збір на користь голодуючих. Крім того, господарі брали участь у ряді інших кампаній, які були не легшими за податки.

За підрахунками статистів, розмір продподатку на Україні становив 33,9% довоєнного прямого податку [21, 206]. За іншими даними, податок на душу населення складав: 1913 р. – 5 крб. 43 коп., 1922 р. – 5 крб. 77 коп. золотом [4, 203]. Разом із тим, у 1922 р. продукція сільського господарства становила лише 50% довоєнної. Отже, реально продподаткові платежі були вищими за довоєнні та продрозверстку. Кампанія зі стягнення податку в Україні мала закінчитися 15 грудня 1921 р. Прибутки від продподатку 1922 – 1923 рр. в Україні склали 102,5 млн. пуд. зерна [10, 379]. Вони на 1/4 частину перевищували показники попереднього року. Однак відсоткова частка республіки у формуванні загальносоюзного хлібного фонду не змінилася [20, 308].

2 листопада 1922 р. РНК та ВЦВК видали Декрет „Про впровадження загальногромадянського податку на відновлення селянського господарства”. Враховуючи досвід проведення „загальногромадянського податку на боротьбу з голодом, новий податок став ще одним методом вилучення з населення засобів для надання допомоги сільському господарству. Загальна сума податку вираховувалася у 5 млрд. держзнаків 1922 р., з яких 1,875 млрд. повинно було надійти до Наркомзему для надання допомоги селянському господарству. Отримані кошти планувалося використовувати для заготівлі мінеральних добрив, відновлення скотарства, покращення порід худоби, на інтенсифікацію сільського господарства і створення зрошувальних каналів на півдні України, Поволжі. 750 млн у держзнаках 1922 р. виділялися на організацію сільгоспкредиту, 1,125 млрд асигнувався на ліквідацію наслідків голоду [1, 30, 43].

Для вирахування та сплати податку встановлювалося сім груп платників. Ставка обкладання коливалася від 150 до 5000 крб. держзнаками 1922 р. Загальногромадянський податок охоплював від 30 до 40 млн. платників. Чітко оговорювалися і терміни його сплати. У містах – до 15 грудня 1922 р., на селі – не пізніше 1 лютого 1923 р. Ті, хто своєчасно не сплачував податок, оголошувалися ворогами народу без будь-яких пояснень. До них застосовували навіть каральні санкції.

Проголошуючи на словах ринкові механізми побудови соціалізму при вилученні продподатку, на практиці більшовицький податковий апарат використовував воєнно-примусові методи збирання продуктів селянської праці й мав дискреційний характер.

Декретом від 10 травня 1923 р. було запроваджено єдиний сільськогосподарський податок на всій території СРСР. Відповідно до декрету, з 1 жовтня 1923 р. скасовувалися численні форми оподаткування, які на той час існували. Крім нього могли проводитися лише збори мита на покриття потреб волосного та сільського бюджетів. Обкладання сільського господарства іншими податками заборонялося. За порушення винні підлягали карній відповідальності. Єдиний сільгосподаток встановлювався на все населення, що займалося сільським господарством. Він замінював продподаток, трудгужподаток, подвірно-грошовий податок, разовий податок на відбудову сільського господарства, загальногромадянський та п'ять різних податків, що встановлювалися губвиконкомами та окрвиконкомами. Оподаткуванню підлягали: 1) громадяни, що займаються сільським господарством на власній чи орендованій землі; 2) окремі господарства та колективні господарства: комуні, артїлі тощо; 3) господарства державних установ: радгоспи, цукроварні тощо; 4) населення, яке проживало в містах, поблизу них і займалося сільським господарством на землях поблизу міст [14, 55].

Новий удосконалений податок увібрав в себе дві основні відомі форми стягнень: натуральну та грошову. Норма грошової та натуральної частин єдиного сільгосподатку встановлювалася РНК. Однак, як зазначалося в декреті ВУЦВК та РНК УСРР, „якщо внаслідок збору врожаю буде потрібно замінити відповідність між грошовою частиною та натуральною, по губерніях, то вона може бути змінена центром” [23, 6]. Розміри ж грошової та натуральної частин податку встановлювалися так, щоб належна з губерній кількість збіжжя та грошей не була змінена. У такий спосіб більшовики порушували висунуті власні ж принципи своєчасної обізнаності селян та твердості норм оподаткування, добровільності при виборі сплати натурою чи грошима єдиного сільгосподатку.

Натуральна частина податку виплачувалася збіжжям: пшеницею, житом, без обмежень; ячменем, овсом, гречкою, просом, кукурудзою, за вказівками Наркомпроду. М'ясо, сало, сіно не приймалося. Це було зв'язано із тим, що збіжжя було стратегічною сировиною, необхідною державі для задоволення потреб армії, чиновників, отримання валюти.

Оподаткуванню підлягала вся земля сільськогосподарського призначення: 1) площі

озимини, ярини, незалежно від того чи засіяні вони; 2) площі відведені під пар; 3) площі під толокою; 4) пустирі та перелогі; 5) площі під вигони; 6) площі під луками; 7) площі під будівлями, садами, дворами. Як видно, цей метод обрахування оподаткованої землі не відповідав інтересам селянства і був вигідний державі. Оскільки отримувати продукцію із землі, віднесеної до 2, 5, 7 позицій, селянин не міг сплачуючи податок, з неї мав від цього збитки.

Під час стягнення податку із селянського господарства враховувалася кількість худоби цього господарства та її вік. Під облік при визначенні норми податку підпадала: 1) велика рогата худоба від 2 років; 2) робоча худоба від 3 років; 3) не враховувалася племінна худоба, зареєстрована осібно, молодняк. За кількістю голів дорослої худоби, великої рогатої худоби в господарстві встановлювалися з урахуванням місцевості, стану скотарства, такі надбавки до основної ставки на десятину землі, що належить оподаткуванню: 1 голова – від 10 до 15 фунтів; 2 – 36-40 фунтів; 3 – 70-80 фунтів; 4 – 100-130 фунтів [23, 6].

Декрет про єдиний сільгосподаток передбачав ряд пільг. Найперше це були пільги сільськогосподарського характеру. Від податків звільнялися господарства, що засівали земельні площі „за особливою інструкцією Наркомроду, Уповнаркомфіну, Наркомзему” [23, 9]. 7 лютого 1924 р. вийшла постанова РНК про припинення стягнення єдиного сільгосподатку з господарств Уккредгос-птресту та Цуввійськпромгоспу.

У декреті про єдиний сільгосподаток встановлювалися сталі терміни виплати податку, окладні листи мали вручатися платникам податку не пізніше 1 вересня. З того моменту населення повинно було розпочати виплату податку. У тому випадку, коли окладні листи надходили раніше, ніж до 1 вересня, населення починало сплачувати податок раніше. Натуральна частина мала бути сплаченою до 1 лютого 1924 р., а грошова – до 1 травня 1924 р. Не сплачена частка від норми вважалась недостатчею і на неї накладалась пеня в розмірі 1% за місяць [14, 57]. Декрет не враховував тієї значної майнової диференціації, що була притаманна українському селу на той час. В іншому випадку для кожної категорії селянського господарства встановлювалися 6 окремі терміни сплати податку, а не однакові для всіх, як за декретом [23, 21].

Для неможливого селянина строки реалізації податкових зобов'язань були невідповідними. 3/4 частини від сплачуваного селянин мав віддавати державі до 1 листопада [22, 4]. Це значило, що для реалізації хліба у селянина було всього 2 місяці: вересень і жовтень. Цей період був заповнений невідкладними сільськогосподарськими роботами. Вимальовувалася безвихідна ситуація. З одного боку, селянин мав негайно реалізувати свій товарний хліб, щоб сплатити податок, а з іншого – він не мав достатнього часу на торги і змушений був продавати за безцінь товарне зерно. Таким чином, попри гучні політичні декларації та пропаганду більшовиків, страждали слабкі в економічному відношенні верстви селянства України.

Перехід до єдиного сільгосподатку на підставі директив XII з'їзду партії відбувся у 1923/1924 господарському році декретом ВЦВК та РНК від 10 травня 1923 р. [17, 451]. Кардинальні зміни, внесені до системи оподаткування села у 1923/1924

господарському році, зумовили складність проведення кампанії з вилучення єдиного сільгосподатку. Труднощі були пов'язані з частковою грошовизацією податку. Через те, що цей податок обраховувався натурою, а його виплата здійснювалася грошима лише за встановленими Наркомфіном грошовим еквівалентом. Визначення грошового еквіваленту залежало від таких надзвичайно мінливих факторів, як середня ринкова ціна на хліб, яка й далі продовжувала падати.

У 1924 р. спостерігається нове погіршення становища селян, проте, незважаючи на посуху та неврожай, продподаток не зменшувався. Єдиний сільськогосподарський податок 1924 – 1925 рр. на Поділлі був визначений в 11 млн. 900 тис. крб., але з врахуванням пільг, знижок і недоборів ця сума була зменшена до 9 млн. 90 тис. крб. За середнім вирахуванням первинного стягнення, селянство мало сплатити 3 крб. 97 коп. з їдця [5, 27].

Селяни були невдоволені такою непівською податковою політикою, свідченням чого були численні листи-скарги, зокрема, селянин з Вінниччини у своєму листі зазначав: „О, ці податки, від них життя немає. Обкладанню підлягає все: і будівлі, і дім, і тварини, і багато іншого. Одним словом – давай монету, а де її взяти?” [6, 42]. У численних листах селян з Поділля мова йшла про непосильні розміри податків: „Нам здавати 123 пуди, 46 пудів уже віддав грошима, на це продав бика і двох кабанів. Горе з цим продподатком, прийдеться без хліба залишитися” [5, 52]; „У нас одна біда – погано жити, продподаток великий, звезли весь хліб (100 пуд.) на продподаток. Всі босі, хліба нема” [5, 52].

В 1924/1925 господарському році спостерігається масовий забій худоби, пов'язано це було, безсумнівно, із тим, що „вона (худоба) була приписана не до їдців, а до відповідної площі землі” [6, 42]. Відповідно, при сплаті податків продукти, які селянин затрачав на відгодівлю худоби, не враховувалися. Селяни продавали, забивали тварин, не маючи змоги вигодувати їх після сплати податків. У випадку несплати податку селянин притягувався до штрафних санкцій: виконання примусових робіт терміном до шесті місяців та до обов'язкова виплата податків [6, 44].

Отже, протягом першої половини 20-х рр. XX ст. була встановлена нова, але мало чим відмінна у методах та формах стягнень податкова система, яка мала дискреційний характер. Множинність податків, що замінювалася „єдиним”, не відрізнялася у номінальному значенні від попередніх років, а отже селяни продовжували перебувати у фактичній залежності від держави.

1. Альський М. *Наши финансы за время гражданской войны и НЭПа.* – М.: Красная новь, 1923.

2. Даниленко В., Касьянов Г. *Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті рр.* – К.: Либідь, 1991.

3. *Двенадцатый съезд РКП(б). 17-25 апреля 1923 г. Стенографический отчет.* – М., 1968.

4. *Державний архів Вінницької області (далі ДАВО).* – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр. 3. – 20.11.1922 р.

5. ДАВО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.44.

6. ДАВО. – Ф.Р.925. – Оп.8. – Спр.68.

7. *Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. – 1921-1926 рр.* – Харків: Офіційне видання Народного комісаріату Юстиції УСРР, 1927. – № 52.

8. Збірник узаконень України. – X, 1922, № 11.
9. Звіт робітничо-селянського уряду України за 1923 – 1924 р. – X., 1925.
10. Итоги деятельности советской власти в цифрах: 1917 – 1927. – М., 1928.
11. Корновенко С. В., Лазуренко В. М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу. – Черкаси: Ваш дім, 2004.
12. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 2. – К.: Політвидав України, 1983.
13. КПСС в резолюціях і рішеннях съездов, конференцій, пленумів ЦК.: В 10 т. – М.: Издательство политической литературы, 1983. – Т. 2. 1917 – 1922.
14. Памятка для крестьян на 1923 – 1924 гг. – М., 1923.
15. Панченко П. П. Аграрна історія України. – К., 2000.
16. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. – М., 1922. – №16, С.167.
17. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. – М., 1922. – №42.
18. Тенцов Н. В. Аграрная политика на крутых поворотах 20-х – 30-х годов – М.: Изд-во Знание, 1990.
19. Толкушин А. В. История налогов в России. – М.: Юрист, 2001.
20. Украина: статистический справочник. – X., 1925.
21. Френкин М. Трагедия крестьянских восстаний в России. 1918-1921. – Иерусалим, 1987.
22. XIV конференция РКП(б). Стенографический отчет. – М. – Л., 1925.
23. Що таке єдиний сільськогосподарський податок. – X.: Видання головополітосвіти і наркомпроду УСРР, 1923.

В.М. Боковня

ХРУЩОВСЬКІ АГРАРНІ ІНІЦІАТИВИ 1953-1964 РР.

У 1957 р. розпочалася грандіозна управлінська перебудова, ініційована М. Хрущовим. Вона була пов'язана з утворенням радгоспів. Мета перебудови визначалася як децентралізація всієї господарської структури країни [1, 104]. „Міністерства – це надбудова. Все, що створює хліб, це не тут, не в Москві, там є і люди, і організатори. А тут люди, які розробляють директиви ... Міністерства – все це не продуктивна надбудова, у виробництві не бере участь. Навіть треба переглядати міністерства республіканські. Треба опиратися на область, на район, на МТС, на радгосп” [2, 132].

У сучасній українській історіографії аграрні трансформації хрущовського періоду знайшли належне наукове висвітлення на сторінках колективних та одноосібних досліджень [3-7]. Водночас вважаємо за доцільне предметніше зупинитися на висвітленні способу життя українських селян під час проведення політики укрупнення хуторів, сіл, колгоспів, радгоспів, що і є метою запропонованої статті.

Попри децентралізацію, що розгорнулася у промисловості, у сільському господарстві відбувалися зворотні процеси. На селі тривала широкомасштабна кампанія з укрупнення колгоспів. Доволі швидкими кроками процес укрупнення господарств йшов у 1957 – 1960 рр., коли щорічно зникало близько 10 тис. вже укрупнених раніше колгоспів. У 1963 р. їх залишилося 39 тис. проти 91 тис. в 1955 р. Більш ефективна форма управління артільно – загальні збори колгоспників – замінялася, як правило, зборами представників. Середні розміри посівів радгоспів за 1954 – 1962 рр. зросли у результаті їх укрупнення у

3 рази [8, 479]. Це трактувалося офіційною пропагандою і наукою як концентрація виробництва. На ділі мав місце недолугий варіант його централізації з подальшими негативними показниками ефективності.

На території СРСР були створені гігантські колгоспи і радгоспи, які практично не піддавалися управлінню. Зокрема, у Кіровській області окремі колгоспи мали площі ріллі до 30 000 га і нараховували у своєму складі 120 сільських населених пунктів [9, 47]. Аналіз діяльності радгоспів, проведений у середині 1960 рр., привів до висновку про те, що „зворотний зв'язок між інтенсивністю і розмірами господарств ... є настільки постійним і повсюдним, що виступає як певна закономірність. І вона буде проявлятися до тих пір, поки господарство не в змозі за своїм матеріальним можливостям на всій земельній площі вести виробництво рівною мірою інтенсивно” [10, 57]. Таких можливостей вони в ті роки не мали. Однак є і більш радикальні точки зору. В. Попов пише: „Справжньою причиною укрупнення дрібних колгоспів було бажання влади організувати чергову докорінну ломку сільського укладу, зруйнувати залишки сільського гуртожитку, уніфікувати село і його людей, змусити їх продовжувати покійно працювати у колгоспах, ще більш централізувати управління селянами ... І як результат цієї політики об'єднання бідних з багатими призвело до внутрішніх непорозумінь серед сіл, посилювало соціальну напругу та не підвищувало ефективність колгоспного виробництва. Не в силах протистояти такій волі „перетворювачів”, селяни побігли з села” [11, 10 – 11]. За підрахунками В. Попова, абсолютна цифра осіб, які втекли із села за 1960 – 1964 рр., становить майже 7 млн. осіб [12, 35].

Всі ці реорганізації обернулися трагедією для села. Жителі тисяч сіл позбавлялися перспектив стати самоврядними колективами, а робочі місця більшості з них тепер виявилися розкиданими, як правило, по всьому масиву укрупненого колгоспу чи радгоспу. Таким чином, постало питання про будівництво великих центральних садиб і безперспективність переважної кількості сіл. Все це вимагало докорінної перебудови виробничої та соціальної інфраструктури села. Управляти з одного центру роботою жителів багатьох сіл, ферм було складно, а то і неможливо. Чималі небезпеки ховала і багатоланкова система управління в умовах відсутності госпрозрахункових відносин, але не менше – перспектива укрупнення сіл, ферм і відповідно зміни сівозмін. Це призвело до фактичного знецінення основної маси існуючих житлових, тваринницьких будівель, вимагало практично повного оновлення основних виробничих і невиробничих фондів, великих капіталовкладень.

Загалом по СРСР чисельність колгоспів зменшилася з 121,4 тис. у 1950 р. до 26,7 тис. у 1978 р., тобто у 4,5 рази, а по УРСР – з 19,3 тис. до 7 тис., або у 2,8 рази. Чисельність колгоспів зменшувалася також унаслідок перетворення певної частини їх на радгоспи за добровільною згодою, рішенням загальних зборів колгоспників. Ліквідація багатьох населених пунктів вела фактично до забуття віддалених сільськогосподарських угідь, насамперед орних. Це підтверджується статистичними даними. Зокрема, якщо у 1940 – 1963 рр. розміри колгоспів за чисельністю подвір'їв збільшилися в 5,1 рази, то за